

Anton Hykisch

Zázračných sedem augustových dní

Už polstoročie nás delí od dramatickej noci, keď armády „spriatelených“ štátov nečakane vtrhli do našej vlasti, vtedy nazývanej Československá socialistická republika. Z roka na rok ubúda priamych svedkov tejto udalosti, ktorá zmenila životné osudy štrnásť miliónov vtedajších občanov. Ďalšia generácia vymiera. Každý z nás má svoj príbeh, ako prežil osudnú noc a ráno tejto historickej udalosti. Viaceré svedectvá vyšli písomne alebo sú zachytené vo zvukovej či audiovizuálnej podobe. Ako spisovateľ a publicista tejto generácie som si považoval za povinnosť podať literárne svedectvo o vtedajších udalostiach. Urobil som tak v románe s autobiografickými črtami *Rozkoše dávnych čias* (Matica slovenská, Martin, 2009).

Osou románu je príbeh mladého spisovateľa nekomunistu, aktívneho podporovateľa demokratizačného pohybu roku 1968. Bol som vtedy ženatý, mal som 36 rokov, dve nedospelé deti a družstevný byt na rozkopanom bratislavskom sídlisku Štrkovec. Hra osudu či Božie plány dramaticky umocnili moju situáciu. Počas vpádu vojsk som bol bezmocne pripútaný na nemocničné lôžko na Bezručovej ulici v Bratislave pred operáciou prasknutého žalúdočného vredu. Z okna nemocničnej izby som videl na Šafárikovo námestie a na Starý most, z ktorého sa valili tanky s bielym pásom...

Mal som so sebou ruský tranzistor Selga, z ktorého sme počúvali nepretržité ilegálne vysielanie rozhlasových kolegov. Zapisoval som si všetko, čo som počul a čo sa okolo nás dialo.

Boli to prazvláštné dni. Násilím prepadnutý štát sa nebránil. Jeho armáda ostala bez boja v kasárňach. Nekonali sa príbehy mediálneho hrdinstva a nesmiernej odvahy, na uliciach nebojovali civili a nedospelí šarvanci fľašami s benzínom proti obrneným vozidlám, sovietske tanky nerozstrieľali celé činžiaky ako na uliciach Budapešti na jeseň v roku 1956.

Česko-slovenská jar 1968 sa odlišovala od poľskej či maďarskej jesene 1956.

Česko-slovenská obrana po útoku invázných vojsk bola odlišná. Celkom iná, doteraz nikdy nepoznaná v dejinách. Slováci a Česi (akiste poučení aj krvavými udalosťami roku 1956) sa nebránili *zbraňami*. Ich vtedajší lídri odmietli ozbrojený odpor. Miliónom bezbranných obyvateľov ostali už len slová.

Vždy sme si mysleli, že slová sú slabé, bezmocné proti guľometom, tankom, raketám.

Nie je to pravda.

Udalosti po 21. auguste 1968 ukázali, že *slová* vhodne šírené médiami sú schopné zjednotiť milióny ľudí na účinný *nenásilný* odpor.

V románe *Rozkoše dávnych čias* (časť 1968 – *Deň dlhý ako rok*, 2. kapitola) píšem:

■

(Malý traktát o vákuu moci, o sile slov a iných politologických javoch)

Neuveriteľné. Ponajprv slová *vytvorili vládu*. Presnejšie, utkali ju z desiatok, stovák informácií, výziev, uznesení. Krajina v strede Európy. Uprostred noci na 21. augusta 1968 najdôležitejšie operácie uskutočnili sovietske gardové divízie, slávna Tamanská, čo obsadila centrum moci v Prahe a nadránom zatkla a odviezla v transportéroch prvého tajomníka všemocnej strany a jeho druhov. Súčasne špeciálne jednotky s agentmi tajnej služby vnikli na Pražský hrad, vediac, že starý generál nebude riskovať a vydá rozkaz neodporovať, znehybnieť v kasárňach. Nad sídlom českých kráľov krúžia ťažko naložené dopravné lietadlá a vrtuľníky jadrovej supervelmoci, pristávajú v dvojminútových intervaloch a do všetkých miest štátu vnikajú tankové zbory zo severu, z juhu, z východu (a pravdaže nie zo západu), aby ráno privítali prekvapených občanov. Počas tejto noci v krajine prestala existovať vláda a moc. Moc zákonodarná, súdna, výkonná, ako vraví starý Montesquieu.

Dejiny vojen a štátnych prevratov nezaznamenali takú situáciu. Agresor prepadol cudzí štát, nenarazil na ozbrojený odpor, a teda nemusí podniknúť protiaku. Vojenská agresia bez použitia raketového útoku, bombardovania, deštreleckej paľby, dokonca bez streľby z pechotných zbraní – ak nerátame ojedinelé psychologické zlyhania z oboch strán. (Pri takejto veľkolepej vojenskej akcii pár desiatok náhodných výstrelov a následných mŕtvych civilov vôbec nehraje rolu.) Zdalo by sa, že po masívnom útoku agresor na svitaní dosiahol svoj cieľ. Životné centrá obete sú obsadené, drôty pretrhané, telekomunikácie umlčané (nejako sa pozabudlo na primitívny vynález totalitného režimu – drôtový rozhlas), hlavné dopravné tepny zatarasené, ulice upchané, predseda

vlády takisto zatknutý a vtláčený do obrneného transportéra. Vojské lietadlo unáša oponentov-väzňov mimo územia štátu. Piatu kolónu usadenú v pancierových vozidlách agresora vezú k prezidentovi, aby sa ujali vlády nad krajinou, prevzali protektorát.

Nastalo ideálne vákuum moci, ktorého sa všetci boja. Najmä občania. Štrnásť miliónov ľudí bez vlády a moci nad sebou môže znamenať anarchiu. Vákuum moci nesmie trvať dlho. Dejiny hovoria: iba jednu-dve hodiny, aby si ľudia uvedomili, že potrebujú ochranu ozbrojeného násillia – pred ozbrojeným násillím. Inštinkt štátnosti, pud sebazáchovy. (Marx: Štát je ozbrojené násillie vládnucej triedy.)

Po hodine-dvoch, ešte doobeda, obsadený štátny rozhlas, štátna televízia, redakcie a tlačiarne. Všetky noviny mali oznámiť vyplašeným občanom radosnú zvesť, blahozvesť: Vákuum moci sa skončilo. Hľa, plesajme, máme znova vládu vecí verejných. Robotnícko-roľnícku vládu na zdolanie rozvratníkov, kontrarevolúcie. Na adjektíve nezáleží.

Lenže prvé predpoludnie nič také z médií nezaznelo. Ani naobed. Ani popoludní. Tanky, bojové vozidlá pechoty, v nich nevyspaté a hladné posádky elitných jednotiek, nadržaní dobre politicky vyškolení dôstojníci, všetci s ostrými nábojmi, stoja zatarasení medzi tisícami ľudí na uliciach, námestiach, pod gotickými, barokovými vežami, bránami, paradnými budovami a ministerstvami. Nemôžu sa pohnúť kvôli samým sebe. Zavadzajú si. Nikto na nich nestrieľa, ale po tankoch lezú chlapčiská, potom aj mládenci, jedni podávajú okupantom ruky, vykrikujú po rusky, iní plujú, kričia, dievčatá zatínajú pästičky a vravia niečo celkom iné, ako sa predpokladalo vo včerajších nočných rozkazoch z východiskových postavení útoku. Stará moc bola vojenským úderom zničená. Novú moc okupantov sa nepodarilo nastoliť. Trvá vákuum moci?

Nie, nie. Akýmsi zázrakom vzniká celkom iná moc. Slová, emotívne, rýchle a nervózne vyslovené slová sa pomaly, z hodiny na hodinu stávajú *mocou*. Najprv slová živých ľudí na preplnených námestiach a uliciach. Slová neprestali ani po niekoľkých varovných výstreloch do vzduchu. Slová liezli ďalej, vznikali improvizovane, navliekali sa na seba ako koráliky. Alebo, ak chcete, ako mariánsky ruženec.

Vákuum moci v štrnásťmiliónovej krajine netrvalo ani pol hodiny. Od prvých slov *Vyhlasenia* k občanom štátu, že bratské armády vnikli na územie štátu neoprávnene, nikým nepozvané, proti vôli zákonnej vlády, a je to zločin proti medzinárodnému právu – slová v rozhlase násillím pretaté, ale potom ako zázrakom o hodinku-dve znova zazneli na iných vlnách, na iných čiarkach

stupnice státisícov rádioprijímačov, zazneli v kuchyniach a v čakárňach, v rozhlase po drôte, zazneli namiesto Beatles a ďalších obľúbených spevákov. Slová o okupácii, suverenite, legalite. Predpoludním už boli slová v útoku, po celej krajine. Ofenzíva slov. Nekupovala sa iba múka a cukor a chlieb a rožky, ale aj baterky do tranzistorov. *Počúvať slová* sa stalo samozrejmom nutnosťou. Slová z desiatok staníc po celej krajine dvoch národov sa liali do ľudí ako do obrovského hrnca. Vytláčali vákuum, až zmizlo ako maslo na horúcom augustovom slnku.

Štrnásť miliónov ľudí od polnoci na 21. august 1968 po sedem dní nemalo fungujúcu vládu a moc nad sebou. Skutočnú moc nadobudli slová, ktoré hovorili, že čo registrujú oči na uliciach, nie je moc. Je to iba ilúzia, obraz, náznak, aká by moc mohla byť. Väčšina však takúto moc neuznala a nehodlala sa jej podriaďiť.

Následne slová *stvorili činy*. Lezenie na tanky, nápisy, vlajky, uzavretie skladov, demonštrácie. Neposlušnosť.

Realita utkaná slovami dodala odvalu starému prezidentovi (agent KGB podľa Henryho Campa), aby povedal hŕstke kandidátov na robotnícko-roľnícku vládu: „*To, čo mi tu navrhujete, urobiť nemôžem a nikdy neurobím. Keby som niečo také urobil, národ by ma musel vyhnať z tohto Hradu ako prašivého psa.*“ Slová porodili činy. O dva dni sa v Moskve z rabov stali partneri na vyjednávanie.

Revolúcia slov vo vtedajšej krajine Čechov a Slovákov zachránila hŕstku málo skúsených (a naivných) politikov. Pôvodne politickí väzni určení na likvidáciu boli zrazu dopravení do sál Kremľa a stali sa z nich vyjednávači, vraj partneri. Po trápnych – akože – rokovaniach sa živí a slobodní vrátili z Moskvy domov. Aspoň načas si zachovali svoje kreslá. Je iróniou dejín, že hŕstku komunistov zachránili pasívnou rezistenciou milióny nekomunistov v nádeji, že budú žiť trocha slobodnejšie než doteraz. Tkanivo z neuveriteľne abstraktných pojmov, nepoužívaných pri pive či pri mariáši (suverenita, legalita, demokraticizácia, okupácia, agresia), na krátky čas zmarilo plány mohutnej vojenskej agresie.

Slová prenášané tranzistormi vytvorili aj ďalší zázrak: *priamu vládu občanov*, samosprávu. Bez najvyšších ústavných činiteľov sa štrnásťmiliónový štát nezosypal, ekonomicky neskolaboval. Občania ho udržali v chode aj bez podpredsedov vlády, bez Ústredného výboru vládnej strany, bez ozbrojených zložiek, bez Úradného vestníka, bez zákonov v parlamente, bez oficiálnych komunikačných sietí. V mobilných rozhlasoch anonymné hlasy prenášali rozkazy ministrov, riaditeľov, príkazy, pokyny, odvolania šéfov tajnej služby, výzvy

na generálny štrajk aj na dodávky z konkrétnej fabriky. *Samospráva na rozhlasových vlnách.*

Sedem dní po invázii do bývalého Česko-Slovenska koncom augusta 1968 – ojedinelá ukážka sily slov, moci audiomédií. V dejinách ľudstva to boli posledné dni vplyvu hovoreného a písaného slova pred blížiacou sa nadvládou vizuálnej civilizácie, pred diktatúrou piktokracie.

Či nie je rozkošou zažiť takéto dni?

Mravná veľkosť miliónov občanov verzus „realita“ niekoľkých politikov

Po siedmich dňoch nenásilného odporu, občianskej samosprávy, nadišlo ráno utorok 27. augusta 1968. Po rokovaní v Moskve sa vracajú „naši“ na čele s prezidentom Svobodom do vlasti. Po viacdenných úmorných rokovaniach pod nátlakom podpísali moskovský protokol. Bezpríkladnú agresiu uznali ako bratskú pomoc a svoju nezávislú politiku podriadili limitom okupačnej veľmoci. Šťastní sa vrátili domov, ale nikto sa neusmieval.

Hŕstku politikov – napospol komunistov – zachránil nenásilný odpor štrnásť miliónov Čechov a Slovákov, väčšinou nekomunistov. Naozaj v dejinách ojedinelá situácia. Milióny nekomunistov za pomoci ilegálneho rozhlasu sa postavili na obranu komunistických lídrov. Bola to legendárna štvorica: Dubček, Svoboda, Smrkovský, Černík. Takmer s láskou znelo republikou heslo, východisko zo situácie: *Sme s vami, buďte s nami.* Dva inteligentné národy strednej Európy, kde strana komunistov bola pred vojnou v menšine, zrazu bez akýchkoľvek slobodných volieb či bez referenda dali plný mandát štyrom komunistom! Situácia hodná pozorného skúmania. Aké zvláštne tajomné puto sa vytvorilo počas tých siedmich dní okupácie... Sám na to neviem odpovedať. Pre dnešného mladého čitateľa je táto situácia načisto nepochopiteľná, absurdná. Hľadám v pamäti. Možno tu zapracoval akýsi syndróm poslednej záchrany, spásneho anjela. Áno, s boľševickými mocipánmi musia rokovať *naši* boľševici. Boli sme presvedčení, že sú to „lepší“, „statočnejší“ komunisti. „Naši“ komunisti. Tí, o ktorých predpokladáme, že najprv sa cítia Slovákmí, Čechmí a až potom komunistami.

Boli to prazvláštne dni. Išlo o *základné* veci. Cítilli sme sa hlboko urazení. Boli to chvíle po facke, po údere. Žilli sme desaťročia vo svete, kde boli hranice prísne vytýčené, strážené, nenávidené, prekročiteľné len s povolením. A tu nezadajky sa sem v jednu augustovú noc vrúti pol milióna cudzích vojakov zo všetkých strán a chcú nám vnútiť svoju vládu. Kde je suverenita, medzinárodné právo, bratstvo, solidarita? Slováci a Česi zrazu zabudli na vzájomné trenice, nemysleli ani na federáciu. Cudzinci s bielymi pásmi na tankoch narušili

suverenitu Československej – nech aj socialistickej, ale našej – republiky. Našej spoločnej vlasti. A to sa neodpúšťa.

Spoločným nenásilným odporom počas tých dní sme ich zachránili: prezidenta republiky, predsedu vlády, predsedu parlamentu a prvého tajomníka vládnucej (komunistickej) strany. Nestihol ich osud iných rebelov. Milovaný Dubček ani Smrkovský, ani Černík nehnili vo väzeniach a Dubček nebol popravený ako susedný Imre Nagy, rovnako reformný prvý tajomník maďarskej partaje po krvavom povstaní v roku 1956.

Po siedmich dňoch sa štrnásť miliónov občanov republiky zvíťalo so svojimi lídrami. Bola radosť, ale úsmevy chýbali. Na oboch stranách sa zahniezdil nepokoj. *Sme s vami, buďte s nami.*

Boli sme *s nimi*, ibaže oni už – pomaly, krôčik po krôčiku, kúsok po kúsok – celkom neboli *s nami*. Najprv sme sa hrali akože na slepú babu. Spoločne to nejako uhráme. Moskvu oklameme. Naoko pristúpime na podmienky, na zábrany, vojská sa stiahnu z ulíc (naozaj sa stiahli do kasární a do určených priestorov), ale demokratizácia pôjde ďalej. Opatrne, pomalšie, ale pôjde.

Koncom roku 1968 som sa ako podpredseda vtedy ešte ako-tak slobodného Zväzu slovenských spisovateľov (predsedom bol Ivan Kupec, podpredsedovia Ladislav Ťažký a Anton Hykisch) zúčastnil rokovania kultúrnych zväzov priamo u prezidenta Svobodu na Pražskom hrade. Tam sa ešte dúfalo, že pri vzájomnej umiernenosti a opatrnosti („neprovokovať, ale nevzdať sa reforiem“) sa podarí pokračovať na ceste reforiem januára 1968. Bol to mierny optimizmus s obavami. Nasledujúce mesiace, nepokoje pri hokeji, Palachovo upálenie, narastajúce emócie rozbili opatrný optimizmus.

Totíž, nešlo ani tak o cudzie vojská. Veď Poľsko či Maďarsko boli od konca druhej svetovej vojny obsadené sovietskou armádou, a predsa sa im občas dario ísť svojou cestou a nadobudnúť viac slobody. Išlo o našich lídrov, ktorí postupne jeden po druhom sklamali, zaváhali, báli sa, ustupovali. Zradili? Možno. Jeden z popredných podporovateľov Dubčeka, starý komunista, väznený stalinistami ako slovenský buržoázny nacionalista, prevzal na seba úlohu maďarského Kádára. Sľuboval, že prevedie republiku z krízovej situácie, pravdaže, nebude to vraj bez obetí.

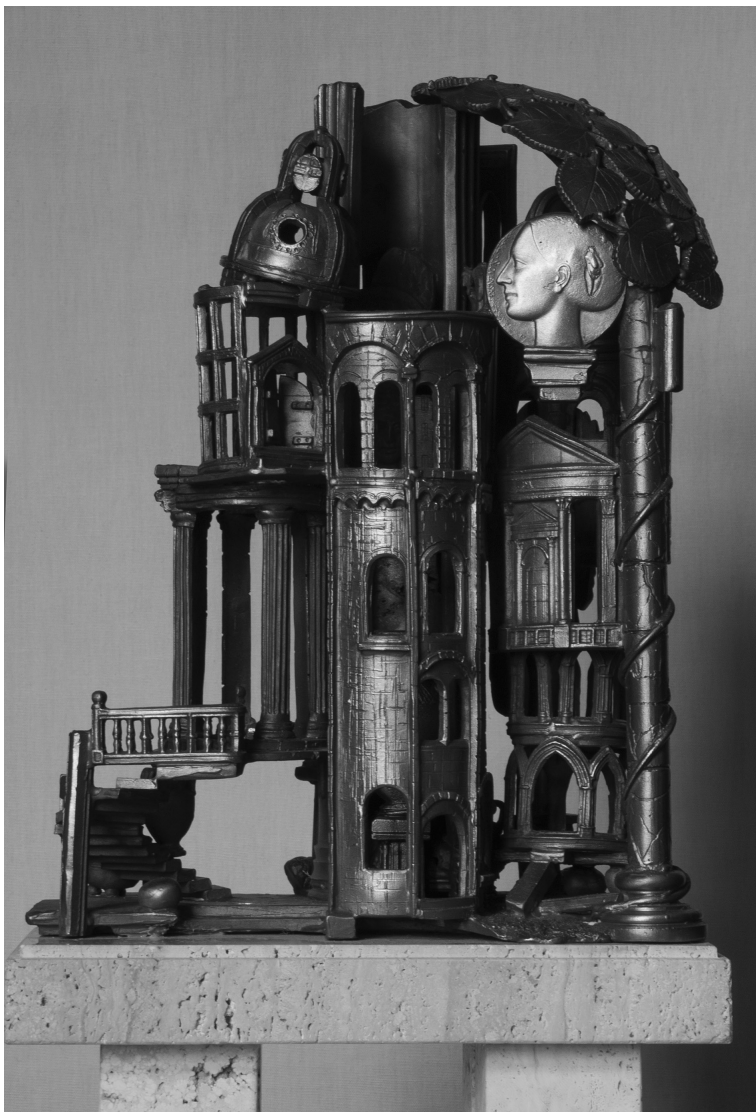
Paradoxy normalizácie

Nezamýšľam rozoberať trampoty dvadsaťročnej tzv. normalizácie. Dvadsať rokov – to je významná etapa v ľudskom živote aj v živote národa. Obdivuhodná jednota obyvateľstva sa po návrate lídrov pomaly, ale isto vytrácala, slabla, nakoniec sa celkom rozdrobila. Oblúbení lídri sa v mene uznania reality zriekli

vízie. Nastal boj o prežitie. Aj na úkor ostatných. Bolo treba vytipovať „kontra-revolucionárov“, „antisocialistické živly“. Pravdaže, nebola to repríza stalinizmu, hromadne sa nezatváralo, neboli inscenované procesy a popravy. Išlo o nové formy psychického teroru. Pamätám sa, ako každé popoludnie o druhej rozhlas vysielal na pokračovanie reláciu o podvratnej činnosti antisocialistických živlov, novinárov a spisovateľov. Takmer každý deň odznievali naše mená ako nepriateľov režimu. Ako sme sa cítili, ako sa mohli cítiť naše rodiny, naše deti? Boli to strašné dni, vystavili nátlaku nielen postihnutých, ale aj riaditeľov našich dočasných pracovísk, kde sme sa uchýlili po vyhodení z rozličných redakcií po nemilosrdných čistkách. Mnohí z nás boli na pokraji nervového zrútenia. Každá organizácia, zväzy novinárov, spisovateľov, výtvarníkov musela vykázať „svojich“ nepriateľov. Nastal rozkol elity. Tí, čo podhodili naše mená normalizátorom, boli bohato odmenení. Dostali výnosné miesta, stali sa ministrami, predsedami parlamentu, poslancami, riaditeľmi. Všetko sa im odpustilo.

Vlna previerok, výmena členských legitimácií sa tvrdo dotkla aj členov vládnej strany. Vylúčenie z klubu vyvolených znamenalo pád celých rodín do podpalubia. Státisíce komunistov pocítili, čo znamená byť druhotriednym občanom. Niektorým sa podarilo ujsť do emigrácie. Iní sa dostali do pivníc a kotolní. Obrazne aj reálne. Niekoľko stotisíc vylúčených zo štátostrany spolu s rodinami predstavovalo možno vyše milióna jasných nespokojencov. Z tohto podhubia urazenosti a nespokojnosti sa najmä v českej časti republiky o deväť rokov zrodilo hnutie Charty 77, akejsi koalície nekomunistov a reformných komunistov, výdatne podporované aj finančne zo Západu.

Dvadsať rokov normalizácie nebolo však len obdobím apokalyptického temna. Po federalizácii česko-slovenského štátu – i keď formálnej a oklieštenej – tvár normalizácie mala rozdielnu podobu v západnej či východnej časti štátu. Vysvetlenie je v rozdielnej národnej psychike. Kyvadlo v českých krajinách sa vždy vychylovalo do extrémnych polôh. Po druhej svetovej vojne volebné víťazstvo ľavice na čele s komunistami (na rozdiel od Slovenska so 62 percentami Demokratickej strany), počas obrodného roku 1968 unáhľený radikalizmus českých intelektuálov (napríklad výzva 2000 slov) nepochybne prispel v náhle mu vpádu vojsk. A v časoch normalizácie? V Čechách odbojní novinári a spisovatelia končili pri lopate alebo v kotolniach – na Slovensku v knižniciach, reklamných agentúrach. Dokonca preslávené a kritizované slovenské rodinkárstvo a korupčníctvo („každý každého pozná“, „každý je niekomu rodina“) sa ukázali v časoch útlaku ako pozitívne. Postihy na Slovensku boli neporovnateľne miernejšie ako v českej časti. Normalizačné obdobie v českej literatúre sa hodnotí veľmi nízko, ostalo málo nepostihnutých významných autorov. Na

Marián Polonský: Susedia, bronz, 2017

Slovensku – čuduj sa svete – došlo v rokoch 1969 – 1989, napríklad, k rozkvetu moderného slovenského románu. Spisovatelia mladšej generácie, ktorí sa v rokoch 1968 – 1969 politicky nezapojili do demokratizačného hnutia, dostali po roku 1970 veľkú príležitosť a stali sa favoritmi literárnej scény (Vincent Šikula, Peter Jaroš, Ladislav Ballek). Podobne to bolo čiastočne aj vo filme, výtvarnom umení a v hudbe.

Na odlišný priebeh normalizácie na Slovensku nepochybne mali vplyv komunistické kádre spojené s Husákom (Novomeský) a dlhoročné ministrovanie kultúry na čele s Miroslavom Válkom. Je historickou pravdou, že v časoch straty zamestnania nás viacerých podporil Slovenský literárny fond, získali sme štipendiá na napísanie nových kníh, i keď, pravdaže, s nevyhnutnou autencizúrou. A baťovský odchovanec manažér Lenárt ako partajný šéf na Slovensku a rovnako právnik Colotka na čele normalizačnej slovenskej vlády boli predsa len trocha z iného cesty ako extrémne horliví brežnevovskí nohsledi v Prahe. Nakoniec po nástupe Gorbačova sovietska veľmoc v časoch glasnosti a perestrojky zažila vlastne oneskorenú reprízu reformného socializmu, čo priaznivo vplývalo aj na posledné roky normalizácie u nás. Nadišiel predvečer zrútenia starého režimu, čas nových nádejí.

■

Keď si rekapitulujem uplynulé desaťročia, vidím ten veľký oblúk, ktorý sa začal kedysi uprostred legendárnych šesťdesiatych rokov na stránkach Kultúrneho života či Smeny, pokračoval cez dubčekovský pokus o socializmus s ľudskou tvárou, cez tragický 21. august 1968, dve desaťročia normalizačného režimu a viedol až k predvečer novembra 1989.

Je to príbeh mojej generácie, príbeh generácie, ktorá sa vo veľmi zložitých podmienkach vonkajšieho nátlaku, v podmienkach veľmocensky rozdeleného sveta usilovala dôstojne žiť, pracovať a tvoriť. Žili sme naplno v tieni veľkej histórie. Boli sme svedkami skôr porážok a pádov ako trvalých víťazstiev. Zažili sme nádherné dni nadšenia a jednoty aj roky poníženia a zrady priateľov. Predsa sme neprestali pracovať, písať, premýšľať, hodnotiť, porovnávať.

Som presvedčený, že sme po sebe niečo zanechali, a to nemožno vymazať z našich moderných dejín. Generácie po nás by sa mali poučiť z našich osudov.

Spomienka na dni po 21. auguste 1968 nie je márna a zbytočná. Naznačuje víziu, sen, ale mala by vyvolať aj opatrnosť pri vnímaní masových vzopätí. Je to poučenie vari dosť aktuálne aj pre dnešné dni.

(máj 2018)